

GENDER TENGLIGI VA DEMOGRAFIK MUAMMOLAR

Mirzaliyev Ulug'bek

Tarix fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori dotsent

Rajabova Hulkaroy

Guliston davlat pedagogika instituti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada uzoq yillar befarq qaralgan gender tengligi, uning mazmuni va mohiyati, jamiyat hayotida ahamiyati keltirib o'tilgan. Bundan tashqari gender tengligining O'zbekistonga kirib kelishi, asosiy qonunlar va oila hayotida tutgan roli xususida ma'lumotlar berib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *gender tengligi, jins, sotsializatsiya, jamoatchilik fikri, tengsizlik, kamsitish, feminizm.*

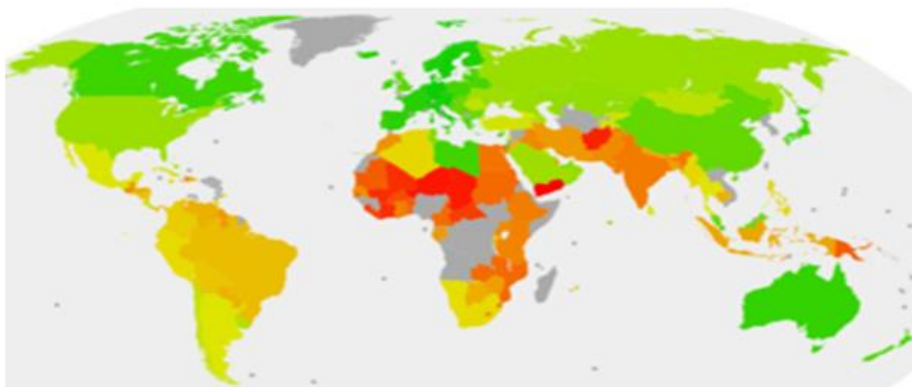
Gender tengsizligi - ijtimoiy tuzilmaning o'ziga xos xususiyati bo'lib, unga ko'ra turli ijtimoiy guruhlar, bu holda erkaklar va ayollar jamiyatda teng o'rinda bo'lishlari lozim.

Bugungi kunda gender tenglik BMT, PI, boshqa xalqaro va mintaqaviy tashkilot va tuzilmalar, davlatlar siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Chunki bu inson qadri, erkinliklari va manfaatlarini kafolatlash, global miqyosda va davlatlar barqaror taraqqiyotini ta'minlash, tinchlik va xotirjamlikni o'rnatishning asosiy talablari hamda zaruriy shartlaridan hisoblanadi.

Ushbu sohada birgina BMT doirasida qator xalqaro shartnomalar, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktlar, Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya, Pekin deklaratsiyasi va Harakatlar platformasi kabi o'nlab xalqaro hujjat qabul qilingan. Ular gender tenglik va adolat tamoyillarini o'zida aks ettirishi, o'zaro bog'liqligi, bir-birini taqozo etishi va to'ldirishi hamda hayotiyliigi bilan ajralib turadi.

Bunda Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya umume'tirof etilgan ayollar huquqlarini himoya qilish va gender tengligiga erishish borasidagi "jahonning global konstitutsiyasi" sanaladi. Erkaklar va xotin-qizlar huquqlarini to'la amalga oshirishni ta'minlaydigan, gender tenglikka asoslangan konstitutsiyani ishlab chiqish gender tengsizlikni bartaraf etishga yordam beradi hamda davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarida ayollar huquq va manfaatlarini himoya qilishga huquqiy asos yaratadi.

Parlamentlararo ittifoq tomonidan 2012 yilda qabul qilingan "Genderga nisbatan sezuvchan parlamentlar uchun harakatlar rejasi"ning hayotga tatbiq etilayotgani mamlakatlarda va global miqyosda gender siyosatni rivojlantirish va gender tenglikka erishishga xizmat qilmoqda.

Mamlakatlar bo'yicha gender tengsizlik indeksi (yashil — tengsizlik past, qizil — yuqori)

Aksariyat ayollar gender tengsizligi stereotiplari mavjudligini bilishadi, bu stereotiplar ko'proq ishlaydigan ayollarda oyligi erkaklarnikidan kamligidan vujudga keladi.

Tadqiqotlar va so'rovlar shuni ko'rsatdiki, erkaklar nafaqat siyosatda, balki boshqa har qanday sohada ham yetakchi o'rinlarni egallaydi. AQShda ayollarning atigi 20 % yetakchi o'rinlarni egallaydi, Buyuk Britaniyada — 21 %, Xitoyda — 31 %, Rossiyada — 42 %. Ayollar texnik lavozimlarning atigi 25 % egallaydi, ommaviy axborot vositalarining 5 % boshqaradi (Grant Thornton konsalting kompaniyasi ma'lumotlariga ko'ra). O'rtacha ayol 60 yoshga yetganda, u xuddi shu lavozimdagi erkaknikidan 450 ming dollar kamroq maosh oladi. Bundan tashqari, ba'zi kam malakali erkaklar ayollarnikidan deyarli ikki baravar ko'p maosh olishadi.

Erkaklar uchun tengsizlik

Erkaklar bolalarni tarbiyalash kabi ayollarning ishlarida katta diskriminatsiyaga duch kelishadi.

Shunday qilib, Yelizabet Tyorner va Entoni Pratkanis erkak va ayol nomidan 56 ta maktabgacha ta'lim kolleji talabalari uchun bo'sh ish o'rinlari haqida yozma so'rov yuborishdi. Ayolning so'rovnomasiga markazlarning deyarli yarmi taklifni qabul qilishga rozi edi, erkakning xatiga esa har o'ninchi javobdan faqat bittasi rozi edi. Shunday qilib, bolalarni tarbiyalash kabi ishlarda odamlar an'anaviy ravishda erkaklarga qaraganda ayollarga ko'proq ishonishadi, ularni ko'proq g'amxo'r, boshqa odamlarning his-tuyg'ulariga e'tiborli va kamroq tajovuzkor deb bilishadi.

Erkaklar rioya qilishlari kerak bo'lgan ijtimoiy me'yorlar haqida ko'plab stereotiplar mavjud. Bu muvaffaqiyat / maqom normasi va qat'iylik normasi (jismoniy, aqliy, hissiy) va ayollikka qarshi norma. Erkaklar erkak rolining me'yorini saqlab qolish qiyinligi tufayli ba'zida stressga duch kelishlari mumkin.

Erkakning gender-rol stressi — bu erkak an'anaviy rolini me'yorda saqlab qolish qiyin bo'lganda yoki u ayol roliga xos bo'lgan xatti-harakatlarni namoyon etishga majbur bo'lganda yuzaga keladigan stressdir.

Madaniy me'yorlarning ta'siri

Erkaklar va ayollar o'rtasidagi tug'ma fiziologik farqlarga qaramay, biz baribir ham jamiyatdagi ba'zi bir tengsizliklarga rozi bo'lishimiz kerak.

Madaniy me'yorlar bizning munosabatimiz va xatti-harakatlarimizga katta ta'sir qiladi. Buni tarix jarayonida osongina kuzatish mumkin. O'tgan ellik yil ichida dunyoda gender rollari va gender tushunchalari keskin o'zgardi. 1960-yillarda Qo'shma Shtatlarda ba'zi oliy o'quv yurtlari ayollarni o'qishga qabul qilmagan va asr oxiriga kelib, huquqshunoslik darajasiga ega bo'lgan ayollar ulushi 40 % ga, turmush qurgan amerikalik ayollarning ulushi esa mamlakat aholisi orasida o'sgan. Mehnatga layoqatli aholi ham ikki baravar oshdi. Elis Eagli o'zining „Ijtimoiy xulq-atvordagi jinsiy farqlar“ kitobida madaniyat va biologiya o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tavsiflovchi nazariyani ham taqdim etdi.

Uning ta'kidlashicha, erkaklar va ayollar o'rtasidagi mehnat tengligiga biologik omillar va bolalik ijtimoiylashuvi kabi turli omillar sabab bo'ladi. Kattalar hayotida mehnatning gender taqsimotini aks ettiruvchi rollar gender farqlari uchun asos bo'ladi. Ayollar odamlarga e'tibor va g'amxo'rlik qilishga qaratilgan rollarni o'ynashga moyildirlar, erkaklar esa — bu yerda siz o'zingizning jismoniy kuchingiz va yetakchiligingizni ko'rsatishingiz mumkin.

Hozirgi vaqtda gender stereotiplari juda tez o'zgarib bormoqda va bu erkaklar va ayollarning biznes sohasidagi ijtimoiy mavqeini tenglashtirishga umid bo'lmoqda.

BMT va gender tengligi [tahrir | manbasini tahrirlash]

2015-yilda Pokiston Birlashgan Millatlar Tashkilotining Gender tengligi va ayollarning huquqlarini kengaytirish bo'yicha bo'limi tomonidan hisobot tayyorlandi [9]. Bu hisobot „BMT-ayollar“ deb tanilgan.

Hisobotning markaziy masalalaridan biri ayollarni ish bilan ta'minlash masalasi edi. Hisobot mualliflarining fikriga ko'ra, oliy ma'lumotli ayollar soni tarixiy maksimal darajaga yetganiga qaramay, ularning ish bilan ta'minlanish holati achinarli ko'rinishga ega. Universitetlarni imtiyozli diplom bilan tugatgan yosh qizlar, ayniqsa, tibbiyot va matematika kabi fanlardan yosh yigitlarni tobora ortda qoldirishlariga qaramay, ish topa olmaydilar. Hatto ish topishga muvaffaq bo'lganlar ham har doim ham ijtimoiy ishonchsizlik tufayli o'zlarini ishonchli his qila olmaydilar. Ushbu masala rivojlanayotgan mamlakatlarda ayniqsa dolzarb bo'lib, ularda ayollarning 75 foiz ish o'rinlari, ish beruvchi tomonidan qonuniy majburiyatlari himoyalanganini tashkil etadi.

Hisobotda ta'kidlanganidek, rivojlangan mamlakatlarda gender tengligi holati ham ideal darajadan uzoq emas. Masalan, Shvetsiya va Fransiyada ayollar erkaklarnikiga nisbatan maoshlaridagi farq 31 foizga kam, Germaniyada 49 foizga kamroq, Turkiyada esa 75 foizga teng. Hisobot mualliflarining fikriga ko'ra, gender tengsizligiga qarshi kurashning asosiy choralari butun dunyo bo'ylab ayollarni yaxshi ish joylari bilan ta'minlash huquqi kerak.

Moliyaviy jihati

BMT ma'lumotlariga ko'ra, erkaklar va ayollar ish haqidagi farq o'rtacha 37,8% ni tashkil etadi (bu ko'rsatkich mamlakatlar bo'yicha juda katta farq qiladi — Buyuk Britaniyada 18,1% dan Angolada 59,6 % gacha)

O'zbekiston gender tengligi ko'rsatkichi ro'yxatida 2019-yildan boshlab qatnashishni boshladi. 2019-yil holati bo'yicha O'zbekistonning gender tengligi ko'rsatkichi ro'yxatdagi 189 mamlakat ichida 62-o'rinni egalladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Aholishunoslik jamg'armasi (UNFPA) ekspertlarining fikriga ko'ra, O'zbekistondagi har 100 000 dan 29 ayol gender tengsizlik tufayli vafot etishi va 15-19 yoshdagi har ming o'spirin qiz uchun tug'ish ko'rsatkichi 23,8 ni tashkil qiladi.

Gender tengligi ko'rsatkichi ro'yxati bo'yicha 62-o'rinda O'zbekiston bilan bir qatorda Kosta-Rika va Urugvay ham 0,288 ko'rsatkichi bilan qayd etilgan. O'rta Osiyo davlatlari o'rtasida Qozog'iston 44-chi, Qirg'iziston 82-chi, Tojikiston 70-chi o'rinlarni egallashgan, Turkmanistonda esa bu ro'yxatda hech qanday ma'lumot ko'rsatilmagan.

O'zbekistonda 2019-yil 2-sentabrda 562-sonli O'zbekiston Respublikasi „Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida“gi Qonuni qabul qilingan. O'zbekistonda Gender tenglik bo'yicha Komissiya 2019-yildan boshlab ish yuritib keladi. Oliy Majlis Senati Raisi Tanzila Narbaeva O'zbekiston Respublikasi Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasining raisi hisoblanadi.

O'zbekiston aholisining 60 foizidan ko'prog'i 30 yoshgacha bo'lgan yoshlardir. Ularning yarmi esa, shubhasiz, ayollar. Yoshlar va ayollarning foydalanilmagan imkoniyatlarini ishga solish nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki inson huquqlarini ta'minlashga va jamoatchilik hamjihatligini mustahkamlashga yordam beradi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, gender tenglik, yoshlar va migratsiya masalalarini qamrab olgan bugungi forum o'rinli va dolzarbdir.

Xonimlar va janoblar!

25 noyabr, dushanba kuni Ayollarga nisbatan zo'ravonlikni yo'q qilish kuni nishonlandi. Bu kun har yili butun dunyoda, shuningdek, O'zbekistonda ham "Gender asosidagi zo'ravonlikka qarshi faollik" chaqirig'i bilan o'tadi.

BMT Bosh kotibi Antonio Guterrish bir necha bor ta'kidlaganidek, gender notengligiga asoslangan zo'ravonlik muammosi ayollar va qizlarning jamiyatdagi rolga nisbatan saqlanib qolgan butun dunyoda keng tarqalgan eskicha munosabat va qarashlardan kelib chiqadi.

BMT rasmiysi sifatida men bunday eskicha qarashlarni bartaraf etish uchun aniq choralar ko'rayotgan mamlakatda xizmat qilayotganimdan mamnunman. Shunga qaramay ulkan milliy maqsadlarni amalga oshirishda yanada mustahkam yutuqlarni ta'minlash uchun ko'p ishlar amalga oshirilishi lozim. Bugungi tadbirda ko'plab rahbar ayollarning ishtiroki – bu bir qadam oldinga demakdir! Shuningdek, men juda ko'p erkak rahbarlarning ishtirokini ham e'tirof etishim lozim, chunki bu masalani hal qilish uchun barchamiz birlashishimiz kerak.

Shuningdek, biz BMT jamoasida yoshlar va ayollarning xohish-istaklari, ehtiyojlari va takliflarini o'z rejalarimizning asosiy qismiga aylantirmoqdamiz.

Biz aminmizki, ayollar va yoshlar 2030-yilgacha mo'ljallangan dasturdan shunchaki manfaatdor bo'lishdan tashqari, uni amalga oshirish, kuzatib borish va ko'rib chiqishda faol ishtirokchi bo'lishi darkor.

Shu sababli so'nggi besh hafta davomida BMTning navbatdagi hamkorlik loyihasiga tayyorgarlik ko'rayotgan jamoamiz 5 ta mintaqada 1200 dan ortiq insonlar, jumladan, 500 ga yaqin ayollar va yoshlar, imkoniyati cheklangan shaxslar va boshqalar bilan uchrashdi.

Ma'lumki, 2019-yil 2-sentyabrda qabul qilingan "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining qonuni xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rniga qaratilgan huquqiy himoya, huquqiy kafolat sifatida ma'qullangandi. Bu qonun davlatimizda gender tengligini ta'minlashga oid ilk huquqiy hujjat sanaladi. Gender muammosi qanchadan qancha ayollarning tazyiqlar, qo'rquv, zo'rovonlik ostida huquqlari oyoq osti qilingan holda yashashlariga majbur qilib keldi. Endi esa jamiyatimizda gender tengligini ta'minlash bo'yicha birmuncha qiyinchiliklar olib kelmoqda. 1 Gender tenglik - ayollar va erkaklar teng sharoitlar yaratilsa, teng munosabatga kirishilsa va teng imkoniyatlarga ega bo'lganda gender tengligiga erishiladi. Bu ayollar va erkaklarga o'z qobiliyatini ko'rsatish, inson huquqlari va uning qadrini qiymatini to'liq namoyon chiqarish imkonini beradi; o'z jamiyatlarining iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy rivojlanishiga o'zining hissasini qo'shish; va bunday rivojlanishning afzalliklarga erishiladi. Gender tengligi ikki xil jinsning uyda va jamiyatda teng huquqlar va imkoniyatlarga ega bo'lishiga asoslanadi. Bu adolatli bo'lish jarayoni va gender tengligiga erishish vositasi hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ro'yxatida gender tengligini ta'minlash ayollar va qizlarning huquqlarini kengaytirish ularni jamiyatdagi rolini oshirish muhim o'rin tutadi. Bu gender amaliyotlarga - kamsitish siyosatlari, kuch ishlatish tuzilmalari, sotsializatsiya jarayonlari va murojaat qilishni talab qiladi. Ushbu tushunchani tanqid qiluvchilar tenglik tushunchasi hamma uchun teng imkoniyatlar berishdir, deb ta'kidlaydilar. Gender tengligi tushunchasini qoralovchilar buni imkonsiz iloji yo'q narsa deb bilishadi, chunki „erkak va ayol bir-biridan farq qiladi va nafaqat jismoniy balki ruhiy jihatdan ham chunki agarda ayollarni ham erkaklar qiladigan ishni bajarishni majbur qilsa, ular o'zlarining sevimli mashg'ulotlari ya'ni bolalarga g'amxorlik qilish, dokon aylanish, yuzlarini kosmetika bilan bo'yash, turli xil taomlar pishirish kabi mashg'ulotlarini bajarolmay qolishadi natijada ular baxtli bo'la olishmaydi. Agarda ayollar jamiyatda faqat erkaklar ishini bajarishsa: o'tin kesish, mashinalarni ta'mirlash, buldozer haydash ular ham ruhan ham jismonan zo'riqishga uchrashadi deb fikr bildirishadi. Biroq, gender tengligi nazariyasining tarafdorlari, bu fikr ko'p avlodlar davomida patriarxal davri davom etganligi va insonlarning ilmga qarshi ta'limotlar, stereotiplar va jamoatchilik fikrlarini idrok etishiga katta ta'sirga ega deb ta'kidlaydilar. Ba'zi psixolog va sotsiologlarning

fikriga ko'ra zamonaviy jamiyatda psixika, xarakter, xulq-atvor va fikrlash uslubi jinsga bog'liq degan fikr keng tarqalgan. Tenglik tushunchasini tanqid qiluvchilar, umuman tushunchaning mohiyatini tan olsalar-da, unga yana bir ta'rif berishadi: "Gender tengligi - bu ayolning ayol sifatida, erkak esa erkak sifatida rivojlanish imkoniyatidir" deb fikrlashadi. 2015-yilda Pokiston Birlashgan Millatlar Tashkilotining Gender tengligi va ayollarning huquqlarini kengaytirish bo'yicha bo'limi tomonidan hisobot tayyorlandi. Bu hisobot "BMT-ayollar" deb tanilgan. 2. Hisobotning muomoli masalalaridan biri ayollarni ish bilan ta'minlash masalasi edi. Hisobot mualliflarining fikriga ko'ra, oliy ma'lumotli ayollar soni oldingidan ko'ra maksimal darajaga yetganiga qaramay, ularning ish bilan ta'minlanish holati achinarli ko'rinishga ega. Universitetlarni a'lo baholarga va imtiyozli diplom bilan tugatgan yosh qizlar, ayniqsa, tibbiyot va matematika kabi fanlardan yosh yigitlarni tobora ortda qoldirishlariga qaramay, ish topa olmaydilar. Hatto ish topishga muvaffaq bo'lganlar ishonchsizlik tufayli va yetarli bo'lmagan maosh tufayli aziyat chekishadi. Ushbu masala ayniqsa rivojlanish bo'sagasida turgan mamlakatlarda dolzarb bo'lib, ularda ayollarning 75 foiz ish o'rinlari, ish beruvchi tomonidan qonuniy majburiyatlari himoyalanganini ko'rsatadi. Hisobotda ta'kidlanganidek, rivojlangan mamlakatlarda gender tengligi holati ham ideal darajada emas. Masalan, Shvetsiya va Fransiyada ayollar erkaklarnikiga nisbatan 31 foizga kam maosh olishadi, Germaniyada bu ko'rsatkich 49 foizga kamroq, Turkiyada esa 75 foizga teng. Hisobot mualliflarining fikriga ko'ra, gender tengsizligiga qarshi kurashning asosiy choralari butun dunyo bo'ylab ayollarni yaxshi ish joylari bilan ta'minlash va ularning bilim olish salohiyatini oshirish bilan bog'liq chora tadbirlardan iborat. Shuningdek, gender tengligi haqida UNICEF tomonidan ishlab chiqilgan ishchi dasturlar mavjud bular: 1. Gender diriminatsiya - Bu dastur ikkala jinsni ham afzal ko'radi bu esa tengsizlikning chuqurlashishiga olib kelishi mumkin. 2. Jinsiy ko'rlik dasturi - Dasturlash jinsni e'tiborsiz qoldiradi, status-kvonni saqlab qolishi yoki tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. 3. Gender sezgir dasturi - Tengsizliklarni tan oladi lekin jiddiy hal qilmaydi. 4. Gender responsive dasturi - Qizlar va o'g'il bolalar, ayollar va erkaklarning turli ehtiyojlarini aniqlaydi va hal qiladi, hamma uchun teng natijalarga erishishga yordam beradi. 5. Gender transformativ - Gender tengsizliklarini bartaraf etishga, tizimli to'siqlarni olib tashlashga va nochor aholining imkoniyatlarini kengaytirishga aniq intiladi.

Gender tengligini jamiyatda ta'minlash muhim, ammo ko'pchilik noto'g'ri talqin qilishi orqali ko'plab tanqidlarga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, o'zbek oilalari milliy qadriyatlarga asoslangan holda o'z hayotiyligini davom ettiradi. Oilada har bir shaxsning, ya'ni oila a'zosining o'z vazifasi mavjud. Biroq "huquq"ni talab etish ko'pgina oilalar buzilishiga sabab bo'lmoqda. Tushunmovchiliklarni bartaraf etish uchun chuqur targ'ibot ishlarini olib borish zarur. Shuni unutmasligimiz kerakki, oila-azal-azaldan muqaddas dargoh. Ajdodlarimiz oilani qadrlagani uchun ham xalqimizda sog'lom avlod shakllanib kelgan. Hattoki zamonaviy oilalar ham milliy

qadriyatlarimizga asoslangan holda barpo etilishi va faoliyat yuritishi kerak deb o'ylayman.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. “ Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi Qonun 2019-yil 2-sentabr.
2. G.Tagiyeva, N.Latipova “Yoshlar sotsiologiyasi” o'quv qo'llanma. Samarqand SamDu nashriyoti 2020.
3. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/O%CA%BBzbekistonda_gender_tenglik
4. <https://yuz.uz/uz/news/yangilanayotgan-ozbekistonda-gender-tenglikning-huquqi-asoslari>